

Naslov originala:
DIE ÄSTHETIK DES WIDERSTANDS
PETER WEISS

Copyright © 1971 Suhrkamp Verlag AG
Copyright © 2018 ovog izdanja KONTRAST izdavaštvo

Za izdavača:
Vladimir Manigoda

Urednik:
Danilo Lučić

Prevod:
Slobodan Damnjanović

Lektura i korektura:
Jelena Nidžović

Dizajn korica:
Sanja Polovina

Štampa:
Kontrast štampa

Tiraž:
500

This project has been funded with support from
the European Commission.

Ovaj projekat je realizovan uz podršku Evropske komisije.

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

PETER VAJS

ESTETIKA OTPORA

KONTRAST
Beograd, 2018.

PRVA KNJIGA

IZ KAMENA ISPRED NAS uzdizala su se tela spojena u grupe, uzajamno isprepletana; neka su data samo u fragmentima, bez ruke ili kuka, ali su njihov položaj i pokreti ukazivali na boj, na povlačenje i uzmicanje, na juriš i napad. Neka od njih su bila uspravna, neka savijena, a mnoga delimično uništena. Ipak, ostala su okrenuta leđa, stopalo uprto u tlo, obris lista na nozi, a sve zajedno bilo je sjedinjeno u opštem kretanju. Iz sivog zida pojavljivalo se ogromno rvanje koje ukazuje ne samo na savršenost dela, već i na postepeno gubljenje oblika. Sve je bilo blizu raspadanja i sve je ukazivalo na svoje prvobitno poreklo: i ruka koja se pomalja iz tla, spremna za napad, ruka kojoj nedostaje gornji deo i koju sa ramenom spaja prazna površina; i oguljeno lice od koga su, pored ukovrdžane brade, ostala samo razjapljena usta i ukočen pogled praznih očiju; i odežda uzvitlana snagom ratničkog pokreta. Svaka je pojedinost bila izraz celine; krti komadi i oštećeni delovi postavljeni pored istančane glatkosti tela, oživljeni igrom mišića i tetiva; bojni konji sa amovima, okrugli štitovi, koplje upereno ka glavi protivnika, pete usled skoka odvojene od zemlje, stegnuta šaka koja drži mač koji više ne postoji, grozni psi zuba zabijenih u grudi i potiljak boraca, pali ratnik koji se štiti prstima kojih takođe nema, uperenim u oči zveri koja ga je oborila i pala preko njega, figura ratnice koja se brani rukom u vidu kandže, spremnom da zada udarac, rogovi koji rastu iz čela ispunjenih gnevom, zveri pokrivene krljuštima, koje se svojim zmijolikim telima uvijaju oko grudi i vrata, svoje oštre zube zabijaju u nago telo. Sve je to bilo pred nama; i lepo oblikovana pa uništena lica, i moćne i raskomadane ruke, i raširena i u stenu utonula krila, i kameni pogled, i usta otvorena za krik, i sve to kretanje, udarci teškog oružja, kotrljanje okovanih točkova, bačene munje, i sve ovo gaženje, međusobno naletanje i rušenje, sve beskonačno naprezanje koje izbija iz

kamenih blokova. I kako je ljupka ukovrdžana kosa, kako prefinjeno lepršanje teške odežde, kako su otmeni ukrasi na šlemovima i štitovima, kako istančano blistanje puti, stvorene za milovanje, a ipak izložene ogorčenoj borbi i komadanju tela. Lica nalik na maske, oni napadaju i guše jedni druge, ruše se jedni preko drugih, padaju sa konja i upetljavaju se u dizgine i svi su čudesni u svojoj nagoti, i svi – i morsko čudovošte i grifon i kentaur lica iskrivljenog od bola i očajanja – boreći se jedni protiv drugih, ispunjavaju višu naredbu; to čine kao u snu, zatočeni u suludoj svireposti, iskrivljenih usta iz kojih se ne čuje urlik bola, oni su međusobno isprepleteni u metamorfozu patnje; i svi oni, zgroženi i uporni, čekajući u neprolaznom strpljenju buđenje koje neće doći, većito istrajavaju u svojoj pobuni, u nečuvenom besu i krajnjem naprezanju svih snaga; težeći pobjedi, oni u stvari teže ka neopozivoj i konačnoj osudi. U muzeju se povremeno čulo tiho mrmljanje i šuštanje; na trenutak smo bili okruženi glasovima, a onda smo se opet vraćali posmatranju ove borbe, i naš je pogled prelazio preko stopala u sandalama, preko glave oborenog ratnika koji umire dok mu šaka iz koje ističe život nemoćno leži na ruci boginje, onoj ruci koja ga vuče za kosu. Usko postolje reljefa bilo je tlo na kome su borci napadali jedni druge; komešali su se na toj uskoj površini, po njoj su tapkali konji, iznad nje su lepršale odežde, na njoj su stajale zmijolike noge čudovišta; a samo je na jednom mestu tlo bilo probijeno, i tu se pojavljivao ženski demon čije je lice bilo uništeno sve do očnih duplji, a velike grudi bile pokrivene tankim velom; i sačuvane su jedna ruka i deo druge ruke koja se, moleći za milost, pojavljuje iz kamena sa dugim i čvornovitim prstima koji kao da su još uvek ispod zemlje, nastojeći da dohvate zglob ženske šake sa koje je nekad davno otpao palac. Njih dvojica su se sagli tražeći duž donjeg dela reljefa tragove izbrisanih slova. Kopijevo lice, sa naočarima iza kojih su bile kratkovide oči, približilo se znacima, a Hajlman, koji je sa sobom poneo knjigu, nastojao je da rastumači te znake i odgonetne njihov smisao. Dok je pričao, Kopi ga je, okrenut prema njemu, pažljivo slušao. Na njegovom licu uočljivi su bili veliki nos i lepo ob-

likovane usne. Posmatrajući reljef, mi smo utvrđivali imena protivnika i raspravljali o uzrocima i povodima njihove borbe. Hajlman, petnaestogodišnjak koji nije podnosio neodređena i nejasna tumačenja, a ponekad tumačenoj stvari davao poetski smisao, čovek koji je sebe doživljavao kao naučnika i proroka i kog smo zvali našim Remboom, objašnjavao nam je i tumačio smisao friza ispred koga smo stajali. Mi smo tada bili dvadesetogodišnjaci koji su iza sebe ostavili đaćku klupu, ali već upoznali tegobe rada i nezaposlenosti, a Kopi je zbog širenja antidržavnih spisa odležao godinu dana u zatvoru. Upravo nam je on tumačio prizor borbe u kojoj su bogovi pod vođstvom Zeusa pobedili Titane i njihove saveznike, bića iz donjeg sveta. Titani, sinovi ucveljene Geje pred čijim smo gornjim delom tela stajali, postali su prestupnici i pobunili se protiv bogova, ali su se ispod prizora ove borbe skrivali drugi ratovi, oni koje je Pergamska država vodila protiv svojih neprijatelja. Vladari iz dinastije Atalida tražili su od svojih skulptora da ono što je prolazno i što je praćeno gubitkom hiljada života prenesu na ravan onoga što nikada ne prolazi, i tako su podigli spomenik sopstvenoj veličini i besmrtnosti. Pobeda nad galskim plemenima, koja su sa severa prodrli u njihovu zemlju, na reljefu je postala trijumf plemenite i uzvišene čistote nad divljim i nižim silama. I tako su dleto i čekić skulptora i njihovih pomoćnika stvorili sliku nerazrušivog poretka kome se u strahu i poštovanju klanjaju svi podanici pobedničke države. Ovde su u mitskom ruhu prikazani opipljivi i strašni događaji, a čitav prikaz je u posmatraču trebalo da izazove divljenje i strahopoštovanje prema poretku koji nisu stvorili ljudi, već je rezultat volje viših sila koje su ustanovile svet, u kome manjina vlada životima i sudbinom potčinjene i porobljene većine. Narod koji je prilikom svečanosti zajedno sa sveštenicima, filosofima i pesnicima prolazio pored ovog friza retko se usuđivao da podigne pogled ka figurama prikazanim na njemu. Skulptori i graditelji su znali pravo stanje stvari, jer je ono što je za neupućene ležalo u mističnoj tami za njih bilo samo delo ljudskih ruku. Upućeni, školovani i stručnjaci povodom ovog dela govore samo o umetnosti, hvaleći harmoniju

pokreta, i međusobno povezane gestove, dok oni drugi, oni koji nisu stekli znanje o umetničkom stvaranju, prilikom posmatranja friza u duši osećaju osvetnički bes, a na telu udarce mačeva. Ovo delo u privilegovanima izaziva dopadanje, dok potlačeni u njemu slute strogi zakon hijerarhije i podele društva. Ipak, neke skulpture, rekao je Hajlman, ne treba posmatrati iz tog simboličkog ugla. Gali koji umiru slika su istinske tragedije, nevezane za oblik društva u kome je nastala. Da, složio se Kopi, ali taj prizor nije postavljen tamo gde svi mogu da ga vide; on se nalazio u prestonoj dvorani, između trofeja, i trebalo je da pokaže kome su oduzeti štitovi i šlemovi, mačevi i koplja. U ratovima se uvek radi o odbrani vlasti kraljeva i oblasti kojima oni gospodare. Prizor bogova koji se bore protiv duhova zemlje, slika je određenog odnosa snaga. Friz prepun bezimernih vojnika, onih koji su, služeći svoje gospodare, napadali druge isto onako bezimene borce, izmenio je pogled na one koji služe, ukinuo je njihovo mesto. Nisu ratnici odneli pobeđu, pobedili su kraljevi, a onaj ko pobeđuje treba da bude nalik bogovima, bogovima koji preziru svoje podanike. Privilegovani znaju da bogovi ne postoje, jer su oni ti koji su njihovu masku stavili na svoja lica, a dobro poznaju sami sebe. Što se više uzdižu, to više sebe okružuju raskošima i dostojanstvom. Umetnost ima za cilj da njihov položaj, vlast i silu okruži aurom večnog i natprirodnog. Niko ne sme da posumnja u njihovo savršenstvo. Hajlman je tad svoje lice sa pravilnim crtama, svetlim tenom, debelim obrvama i visokim čelom okrenuo ka Majci Zemlji. Ona je rodila Urana, Nebo, Ponta, more i sve gore i planine. Ona je Gigante, Titane, Kiklope i Erinije donela na svet. To je bio naš rod. Mi smo istražili istoriju zemaljskih bića. Ponovo smo podigli glavu i pogledali je kako leži na zemlji. Oko nje su ležali talasi rasute kose. Na ramenu je nosila posudu punu plodova nara. Iz vrata su joj nicali lišće i vinova loza. Na gruboj površini nagore okrenutog lica mogla su se prepoznati usta koja mole za milost. Od brade do grkljana zjapila je velika rana. Alkinov, njen voljeni sin, bio je na kolenima, ukoso okrenut od nje. Dodirivao ju je šakom leve ruke. Levo stopalo visilo je na rascepljenoj nozi. Njegove butine, stomak i grudi

potresali su snažni grčevi. Iz manje rane koju mu je na rebrima načinila ogromna zmija širio se samrtnički bol. Snažni zamah ptice koja mu je rasla iz ramena usporavao je njegov konačni pad. Obrisi lica iznad njega, oštra linija vrata i kosa skupljena ispod šlema govorili su o nepomirljivosti Atene. Usled naglog pokreta, njena odežda je vijorila. Na njenom oklopu neposredno ispod ogrtača videla se glava Meduze. Težina okruglog štita pričvršćenog remenjem za ruku kao da ju je vukla napred u nova dela, Nika, koja se moćnim krilima vinula u vis, držala je iznad njene glave venac koji se, doduše, nije video, ali se iz njenih pokreta mogao naslutiti. Hajlman je pokazao na maglovito prikazanu boginju noći, Niks, koja je sa umilnim osmehom na lice jednog utučenog Titana izručila posudu punu zmija, pokazao je na Zevsa koji istovremeno šiba tri protivnika, i na Eoju, boginju jutarnjeg rumečila, koja poput oblaka jezdi ispred kola sa dva konja kojima upravlja Helije, bog Sunca. I tako je, rekao je blago, posle strašnog pokolja svanuo novi dan. A onda se ispod staklom pokrivenog prostora začuo zvuk nogu koje su se uz stepenice uspinjale ka zapadnom pročelju hrama, ka kolonadi njegovog unutrašnjeg dvorišta. Mi smo se još jednom okrenuli ka reljefu na kome je prikazana buduća nasilna promena, trenutak u kome se može naslutiti neizbežna posledica delovanja združenih snaga. Dok smo posmatrali koplje, u trenutku pre nego što će sa fijukom poleteti, naš je pogled išao od figure do figure, od jedne do druge situacije, i posmatrani kamen je počeo da treperi kao da je oživeo. Ali, još nismo videli Herakla, jedinog smrtnika koji se, prema mitu, pridružio bogovima u njihovoj borbi protiv Titana. Lik za kojim smo tragali između kamenih tela i preostalih udova bio je sin Zevsa i Alkmene, zemni pomoćnik koji je svojom hrabrošću i upornim radom dokrajčio doba pretnji i opasnosti. Od njega smo zatekli samo ime i lavlju šapu sa ogrtača koji je nosio. To je bilo sve što je ostalo na mestu na kome je on bio prikazan, na mestu postavljenom između Herinog četvoroprega i Zevsovog atletskog tela. Kopi je tu činjenicu shvatio kao znak, jer nedostaje samo onaj koji liči na nas i od koga smo napravili zastupnika onih koji rade.

Dok smo se spuštali prema izlazu, pred vratima sam ugledao ljude odevene u crne i smeđe uniforme, sa crvenom trakom oko ruke. I kao uvek kada ugledam njihov kukasti simbol na belom okruglom polju, meni je na pamet padalo ono što je Kopi činio sa njim. On je tada taj simbol nadograđivao tako što je od njega uz pomoć crta i crtica pravio lik otrovnog pauka. U isto vreme, on je debelim licima predstavnika novih vlasti docrtavao bradavice i vampirske očnjake; izobražavao je crte njihovih lica i crtao krv koja iz njih teče. I Hajlman, naš prijatelj, nosio je smeđu košulju sa zavrnutim rukavima i kratke pantalone sa tregerima i bodežom na kuku; ali je to bilo samo prerušavanje, učinjeno radi nas; radi Kopija koji se bavio ilegalnim radom, i mene, koji sam se spremao za odlazak u Španiju. I tako smo dvadeset drugog septembra hiljadu devetsto trideset i sedme, nekoliko dana pre mog odlaska, bili ispred oltara donetog iz Pergama, i ovde ponovo sastavljenog, ispred oltarskog friza koji je nekada bio obojen i opremljen iskucanim metalnim pločama na kojima se odražavalo egejsko nebo. Hajlman je naveo razmere hrama, kao da on još uvek stoji netaknut, kao da je preživio peščane oluje, zemljotrese, pljačkaše i podmetnute požare. Hram je bio postavljen na brdu pored rezidencije, uzdignut iznad grada koji se danas zove Bergama. Stajao je hram ispred dvora, smeštenog sto deset kilometara od Smirne, između uskih, uglavnom presahlih reka, Keteja i Selinosa. Bio je okrenut ka Zapadu i ostrvu Lezbos. Bila je to građevina kvadratnog tlocrta, sa prilaznim stepeništem širokim dvadeset metara, a podigao ju je Eumen Drugi, u znak zahvalnosti bogovima koji su mu pomogli u ratu. Gradnja je započeta sto osamdesete godine pre našeg računanja vremena, i trajala je gotovo dvadeset godina. U drugom veku posle Hrista, Lucije Ampelije ga je u svojoj knjizi posvećenoj znamenitostima ubrojao u svetska čuda, a onda je hiljadu godina bio samo ruševina. Da li je ta gomila kamenja, upitao je Kopi, koja je služila kultu vladara i prvosveštenika, kojom se proslavlja pobeda aristokratije nad onima koji su vezani za zemlju, sada postala vrednost koja pripada svakom ko se nađe ispred nje. Hajlman se složio sa time da da ostaci građevina neguju uspomenu na one koji su zga-

zili varvarske horde, a ne pominju one nastanjene u sokacima donjeg grada, mlinare, kovače i zanatlije koji su radili na pijacama, u radionicama, u lukama, i kojima nisu bili dostupni magacini, kupatila, pozorišta, državne zgrade smeštene u tvrđavi podignutoj na vrhu brda visokog tri stotine metara; do njih je običan narod mogao da dođe samo u dane svetkovina. Imena nekih majstora sačuvana su za potomstvo; pominju se Menekrat, Dionisad i Or-est, ali nema ni traga od imena onih koji su prenosili tesanik, niti onih koji su uz pomoć šestara i burgije utvrđivali gde taj tesanik treba seći, kao ni onih koji su, oblikujući kosu ili vene, učili klesarsku veštinu. A tek ne pominje one koji su pod prisilom donosili mermer i volovskim zapregama prevozili velike blokove; ali friz, kazao je Hajlman, nije postao slavan samo zbog veličanja bogova, već i zbog onih koji nisu hteli večno da budu sluge i koji su se, odmah po završetku izgradnje hrama, pod vođstvom Aristonika podigli na ustanak protiv gospodara države i grada. Delo je ipak izrazilo i razdor nastao u vreme njegovog nastajanja. Iako mu je cilj bio da izrazi kraljevsku moć, ono istovremeno poseduje i sopstveni stil, i sopstvenu likovnu snagu. U doba svog najvećeg uspona, pre nego što je pao pod vlast Vizantije, Pergam je bio slavan po svojim misliocima, po bibliotekama i školama, a pre svega po izbeljenoj telećoj koži po kojoj se moglo pisati i zahvaljujući kojoj su sačuvani rezultati pesničkog nadahnuća i naučnog istraživanja. Osim toga, i dalje su bili prisutni ćutanje i paraliza onih koje je sudbina vezala za zemlju. Oni, ti istinski nosioci jonskih država, koji nisu umeli da čitaju i pišu, radili su za uzak krug privilegovanih i duhovnoj eliti obezbeđivali dokolicu za stvaranje velikih dela. Život nebeskih bića njima je bio nedostižan, ali su u pokorenim poživotinjenim stvorenjima mogli da prepoznaju sebe. Ona su oličavala grubost, poniženje i potlačenost. Da prikaz pobeđe bogova i uništenje opasnosti koja se nadvila nad njih nije bio izraz borbe između dobra i zla, već se radilo o borbi klasa, to nije samo naše stanovište; tako su možda prizor na pergamskom oltaru tumaćili i ondašnje sluge i robovi. Ipak, potonju sudbinu oltara nije određivala pohlepa bogataša. Kada su pronađeni komadi oltara

koji su vekovima ležali pod zemljom Male Azije, opet su postojali misaoni i učeni ljudi, oni posvećeni pojedinci koji su umeli da procene njihovu vrednost, dok za nomade i stočare, naslednike graditelja hrama, ostaci veličine Pergama nisu bili ništa drugo do bezvredni prah. Ali zbog toga se ne treba jediti, jer je sjaj helenske kulture izvučen ispod mizijske zemlje i sačuvan u mauzoleju modernog sveta. Pošto je cilj našeg doba ukidanje nepravde i siromaštva, rekao je, i pošto se i ova zemlja nalazi u prelaznom stanju, možemo pretpostaviti da će ovo mesto ukazati na opštu vrednost sadržanu u monumentalnosti stvorenog dela. Na taj smo način u prigušenom svetlu videli pretučene i pobijene likove. Videli smo otvorena usta jednog od stradalnika kome je divlji pas u rebra zario zube; njegova leva ruka mlitavo je ležala na stopalu Artemide, desna je bila podignuta u gestu samoodbrane, ali je smrtna studen već obuhvatila njegove noge i donji deo tela. Mogli smo da čujemo fijuk udarca, bolno ječanje i šikljanje krvi. U svesti nam se pojavila davna prošlost, i u jednom trenutku pred nama se ukazala perspektiva budućeg pokolja, koji još uvek nije proveden u delo. Potčinjenima je morao da priskoči u pomoć Herakle; on nije prišao onima koji su imali oružje i oklope na sebi. Pre oblikovanja postojala je vezanost, zatvorenost u kamenu. U kamenolomima koji su se nalazili na padinama brda severno od grada nadzornici su svojim dugim štapovima pokazivali na najbolje komade, i pritom kontrolisali zarobljene Gale, koji su radili na velikoj vrućini. Zaštićeni hladovinom krošnji urme oni su, žmirkajući očima, posmatrali pokrete njihovih mišića, savijanje i naprezanje znojavih tela. Okovane pobeđene ratnike koji su okačeni na konopcima visili iznad ponora i odsecali komade belog i blistavog mermersa, koji su na drvenim sankama vukli ogromne komade kamena, tukao je glas da su divlji i surovi i gospodari su njihovi, sa svojom pratnjom, uveče sa strahom prolazili pored jame u kojoj su, smrdljivi i pijani od jeftine rakije, provodili noć. A gore, u vrtovima grada, na blagom povetarcu koji duva sa mora, uživali su bradati moćnici u onome o čemu su robovi mogli samo da sanjaju. I nismo mogli da zamislimo kako oni ovom ili onom naređuju da

stane, kako mu vade oko, razbijaju zube, kako mu žile na slepoočnicama nabreknu i kako se iz senke pojavljuju njegovo čelo, nos i jagodice. I mogli smo samo da čujemo naprezanje leđa i ramena pod težinom kamena, ritmičke uzvike, psovke, udarce bičem, škripu salinaca po pesku, i da vidimo kako, još uvek zarobljeni u kamenu, spavaju likovi sa friza. Posmatrali smo udove, opipavali ih, videli kako iz kamena nastaju savršene forme. Kroz galamu gomile đaka probili smo se do sledeće prostorije, u kojoj se, u polutami, uzdizala tržnica iz Mileta. Ispred stubova kapije kroz koju se iz većnice tog lučkog grada prelazilo na otvorenu pijacu, Hajlman je upitao da li smo primetili kako je u oltarskoj dvorani došlo do promene prostorne funkcije, tako da su spoljašnje površine postale unutrašnji zidovi. Kad se okrenemo ka zapadnim stepenicama, iza nas se nalazi istočna, dakle zadnja strana rekonstruisanog hrama; desno se pruža južni friz, dok se levo nalazi reljef na severnoj podlozi. Ono što se moglo sagledati laganim obilaženjem sad se nalazilo pred posmatračem. Ovaj neobični događaj od koga nam se zavrtilo u glavi omogućava nam da shvatimo teoriju relativnosti, dodao je dok smo, prolazeći pored Nabukodonosorove kapije, zaronili još nekoliko vekova u prošlost i iznenada se našli napolju, tamo gde su požutelo lišće, zujanje dvospratnih svetložutih autobusa, reke prolaznika i zvuk cipela tražili da se orijentišemo na drugi način i zauzmemo drukčiji položaj.

Posle prolaska trga koji se nalazi između muzeja, katedrale i Arsenala, Kopi je rekao da se nalazimo ispred nepomične straže, postavljene kraj spomenika palim ratnicima, u čijoj kripti još ima mesta za sve one koji voljno ili nevoljno gaze strojevim korakom, koji su na putu da iskrvare, budu raskomadani i da zajedno sa svojim stegovima počivaju pod vencem slave. Hajlman, koji je stajao ispod krošnje velike lipe, pokazao je na Univerzitet, smešten iza spomenika na kome su braća Humbolt sedela iznad otvorene knjige, na Univerzitet na kome je posle položene mature hteo da studira strane jezike. Već je vladao engleskim i francuskim, a u

večernjoj gimnaziji, gde smo ga upoznali, pokušavao je da pronade način da uči, u to doba zabranjeni, ruski jezik. Pre nego što smo je napustili, Kopi u sedamnaestoj, ja u osamnaestoj godini, državna večernja škola Šarfenberg bila je sastajalište proletera i disidenata iz buržoaske klase i naša glavna obrazovna ustanova. U njoj su održavani kursevi o romanima Dostojevskog i Turgenjeva, vođene rasprave o predrevolucionarnoj situaciji u Rusiji, isticana prva znanja o funkcionisanju sovjetske planske privrede. U to vreme ona je bila vrlo napredna ustanova. Tamo nas je pre svih prihvatio Hodan, upravnik zdravstvene službe opštine Rajnikendorf, lekar i šef Instituta za seksualno vaspitanje. Njega smo upoznali na večernjim predavanjima, održanim u sali Ernest Hekel, i sve do trideset i treće godine, kada je najpre uhapšen, a zatim napustio Nemačku, sa njim smo u njegovoj kući na Tempelhofu, u Vizen-erštrase, vodili razgovore o psihologiji, književosti i politici. Kopi se posle dolaska nacionalsocijalista na vlast, kada više nismo mogli da pohađamo večernju školu, zaposlio u Simensu, a ja sam dobio posao u Alfa Levelu, gde je moj otac, u odeljenju za montiranje centrifuga, radio kao poslovođa. Ovde, u jednoj od prizemnih izduženih zgrada napravljenih od cigle, u Hajdeštrase, između teretne stanice Lerter sa njenim radionicama, magacinima, halama sa lokomotivama i poređanim vozovima sa jedne, i gomile čamaca vezanih za obalu u kanalu koji Humboltovu luku povezuje sa severnom lukom sa druge strane, ja sam radio na primanju delova oružja dopremljenog iz bergdorfske železare i na pakovanju centrifuga namenjenih seoskim domaćinstvima. Krajem hiljadu deveststo trideset i četvrte, moji roditelji su odlučili da se vrate u Čehoslovačku, zemlju čije smo pasoše posedovali nakon zaključenja mira u Versaju. Ja sam ostao na svom radnom mestu da bih mogao da nastavim pripreme za polaganje ispita zrelosti. Kad su roditelji otišli, sobu sam iznajmio jednoj porodici, a spavao sam, kao i ranije, u kuhinji, u koju je dopirala vreva i galama sa štetinske železničke stanice, koja nije bila ništa manje glasna od vreve i galame koju sam trpeo na radnom mestu. Mada sam u međuvremenu postao pomoćnik glavnog montera, u proleće sam

zbog racionalizacije radnih mesta dobio otkaz i od tada bio u stalnoj potrazi za privremenim poslovima, plašeći se da ću biti proteoran iz zemlje zato što nisam imao nemačko državljanstvo, posebno posle poziva za služenje vojnog roka koji mi je te jeseni stigao posredstvom čehoslovačke ambasade, iz otadžbine koju nisam poznao. Ipak, uspeo sam da odložim vojnu obavezu, i to uz pomoć potvrde da pohađam tečajeve iz književnosti, kao i medicine i ekonomije, tečajeve potrebne za konačno polaganje mature. Poput Kopija i mnogih drugih, ni ja nisam imao nikakav profesionalni plan za budućnost. Političko delovanje bilo je naš glavni zadatak; osim toga, životni put me je vodio izvan zemlje u kojoj sam odrastao. Kopi je bio prinuđen da se snalazi. Po profesiji je bio kvalifikovani strugar, ali posle zatvora nije mogao da se zaposli u svojoj struci, nego je živio od socijalne pomoći, prodaje novina, pertli i sladoleda na kiosku koji se nalazio ispred bioskopa Crveni mlin, smeštenog pored stanice Halenze. Pored toga, u okviru radne obaveze radio je na izgradnji jedne ulice izvan Špandaua. I dalje je bio član ilegalne Komunističke partije. Za Hajlmana, usavršavanje nije predstavljalo problem. Kad je njegov otac, bivši docent na Visokoj tehničkoj školi u Drezdenu, dobio šefovsko mesto u urbanističkom odeljenju Berlina, on se upisao u Herderovu školu. Stanovao je sa roditeljima u neposrednoj blizini trga koga smo i dalje nazivali Trg državnog kancelara, i pri tom pljuvali svaki put kad prođemo pored table sa njegovim novim imenom. Hajlman je govorio kako ne treba poistovećivati osvajačke pohode i one koji su sa puškom na ramenu učestvovali u njima. Treba se boriti da se naredba za napad na drugu zemlju više nikad ne izgovori i da se poštuju samo oni koji su poginuli boreći se protiv tirana. Dok smo se probijali kroz gužvu koja je vladala na Fridrihštrase i našli se, prošavši kroz zasvođeni pasaž, pored Muzeja voštanih figura i izloga sa slikama pravljenih po ukusu novog kancelara, ispunjenih opojnom laži o velikom Nemačkom rajhu, slikama na kojima su prikazani oduševljeni dečaci i devojčice, dok smo idući niz Georgenštrase, duž vijadukta, izbili na most koji vodi ka zamku Monbižu, i prolazili pored skulpture Šamisoa, postavljene na visoki

postament i, ostavljajući Berzu iza sebe, skrenuli ka Hakešen pijaci, dok najzad nismo stigli do zgrade na uglu Rozentalštrase i Linkenštrase, u kojoj na trećem spratu živi Kopijeva porodica, Hajlman nam je razvijao, povremeno se pozivajući na Herakla i njegove postupke, svoju viziju budućeg društva, u kome će posle mnogih vekova prinude i prevara, posle poniženja svake vrste, biti ukinuti svi postojeći propisi, zakoni i tabui; viziju koju je godinama zapisivao u svojoj školskoj svesci. Nestaće svaki strah pred autoritetima, svaki oportunistam i slepa poslušnost, rekao je skoro u jednom dahu. U tom društvu, nastavio je, svakoj će nepravdi i moralnom rasulu doći kraj, opšte dobro će postati najvažniji interes svakog pojedinca, nastupiće doba slobode i opšte jednakosti, u kome više neće biti hijerarhije, neće biti zatvorenih vrata iza kojih se donose tajne odluke; i sve će postati dostupno javnosti, koja će imati pravo uvida i kontrole nad svim što se dešava. U tom društvu, u kome će obični ljudi odlučivati o društvenom poretku i svakom potezu preduzetom u njegovo ime, u kome će sve što je proizvedeno pripadati onima koji su ga proizveli. U takvom će društvu ponos i životna radost postati glavno merilo. Ta vizija, rekao je Kopi, preuzeta je iz spisa Sen Žista, Babefa i Prudona, i ona može dovesti samo do anarhije i haosa. Država o kojoj govoriš, država koja samu sebe ukida jer više ne mora da štiti vladajuću klasu i jer više nema nikog koga treba tlačiti, podseća na tvorevinu o kojoj je Lenjin govorio, ali koja će biti moguća tek kad se ukinu svi vidovi pljačkanja i koja, osim toga, zahteva pripremnu fazu, fazu koju ti smeštaš u mističnu tamu, u kojoj stvarnost sačinjava revolucija, najautoritarnija stvar na svetu. Pobednici onima koje su pokorili uz pomoć oružja moraju da nametnu svoju volju, da im uteraju strah u kosti i da učvrste svoju vlast. Tek posle toga možemo govoriti o odumiranju države, o izgradnji novog načina društvenog života i pravila njegovog odvijanja; a tu zapravo počinju muke svake teorije koja hoće da pokaže svoju praktičnu vrednost. Možda nas je metež koji je vladao oko nas sprečio da čujemo svaku Hajlmanovu reč, ali smo ipak shvatili da ono što Kopi zove iluzijom i proizvodom neumerene fantazije za njega stoji na čvr-

tim temeljima, dok ono što nam nameće propise i što suviše dobro poznajemo — a mi odlično znamo da poslušnost, poverenje u više norme, u rukovodstvo, slabe naš sud, ubijaju našu sposobnost odlučivanja i teraju nas da nemoć i pokoravanje — prihvatimo kao prirodno stanje. Mi treba da se povedemo za jednim uzorom, koji postoji od najstarijih vremena. Njegove reči izgubile su se u opštoj galami, u masi nepoznatih lica, ali smo shvatili da on govori o Heraklu, koji se odrekao privilegija saveza sa božanskim silama, i stao na stranu onih koji su potlačeni i obespravljeni, da govori o preokretu kroz koji je Herakle prošao, o greškama koje je napravio i saznanjima koja je stekao na svom životnom putu. Njegov život i osnovno usmerenje bili su predodređeni od samog početka, od kolevke u kojoj je morao da se bori protiv spletke božanskih moćnika. Hera, sestra i supruga Zevsova, iz ljubomore je produžila porođajne muke Heraklove majke, Alkmene, da bi za neko vreme odložila njegovo rođenje. Ovde se, kazao je Hajlman, pokazuje raskol nastao zbog nepomirljivih suprotnosti. U Heraklu se, još u majčinoj utrobi, pripremala pobuna protiv postojećeg uređenja; on se još pre dolaska na svet suočio sa spletkama i lukavstvom, usmerenim na to da se spreči ono što je bilo proročeno. Na dan njegovog rođenja, Zevs je trebalo da okupljenim bogovima svečano objavi rođenje novog vladara, onog za koga se zarekao da će doći. Šta je pod tim mislio, to obični smrtnici nisu mogli ni da dokuče, ali je gospodarica neba, koja je dobro poznavala narav i ujdurme svog muža, u tom rođenju naslutila nevolju, nešto što je rezultat božanskog hira, a što može da naruši celokupni božanski i ljudski poredak sveta. I tu su zbivanja u božanskoj sferi uticala na ono što se događa na zemlji. Amfitrionu, tebanskom plemiću, Persejevom potomku, trebalo je da se rodi naslednik. Ali, Hera je odletela u dvorac drugog velikaša, takođe Persejevog potomka, čija je žena bila u sedmom mesecu trudnoće, i uz pomoć jednog napitka izazvala prevremeni porođaj. I tako se kao novi vladar pre Herakla rodio Euristej. I tako je Zevsov miljenik na svet došao kasnije nego što je smeo, ali on je rođen kao zdravo dete, koje je odmah otvorilo oči i osvrnulo se oko sebe, dok je onaj drugi, ne-

donošče, nepomično ležao. Videćemo, rekao je Hejlman, šta se izrodilo iz ovog rivalstva, zbog koga je vlast pripala pogrešnom čoveku, dok je onaj pravi morao da prođe kroz silne muke i tegobe. Hera je zavidljivim očima gledala kako onaj zdravi raste i napreduje i kako ubrzo prerasta kolevku u koju je bio spušten; i ona se, nošena zlatnim sandalama koje ne dotiču pod, prikrala detetu i u kolevku spustila dve zmije koje je trebalo da mu oduzmu život. Ali dete je ispružilo ruke i zadavilo obe. Dok je Euristej plakao u svojoj postelji, i dojilje ga hranile na cuclu, Herakle je na posedu svojih predaka čuvao ovce. Slavu među seljacima stekao je prvo kada je vukovima koji su napadali stada razvalio čeljusti, a zatim kad je ubio lava koji je godinama nekažnjeno napadao i ubijao stoku. I dok je Euristej, njegov brat od strica, plačnim glasom recitovao pesme i svirao, i to loše, na liri, Herakle je učitelju Linu, koji je tvrdio kako je umetnost najvažnija stvar na svetu, nabio kapu na lice tako da mu je slomio nosnu kost; a kad je učitelj nastavio da tvrdi kako je strast za lepotom iznad svih ostalih strasti, on ga je obesio za noge, nabio mu glavu u jamu punu smrdljive tečnosti i udavio ga u njoj, dokazavši tako da se nenaoružana lepota nikad ne može odupreti naoružanoj sili. Mnemosininu kći, sa kojom je bio u srodstvu, žestoko je izbatinao zato što mu je dokazivala kako se bolje od njega razume u muziku, ples i poeziju. On je prednost davao pesmama koje su se pevale u sirotinjskim sokacima, i uživao u zvucima frula i gajdi, kao i u lupi doboša. On je u predgrađima, koja su u muzama izazivala gnušanje, upoznao muku i jad koji su se širili izbama i kolibama sluga i služavki, poniženih nadničara i sitnih trgovaca koji su davali ogromne namete ljudima koji su se gore, u zamku, kupali u obilju, koji su uvek pred sobom na stolu imali dovoljno mesa, voća i povrća, i čiji su krčazi uvek bili puni najboljeg vina. Nije hteo da poveruje kako njegov rodni grad, Tebu, u pokoravajućem strahu drži tajanstveni knez Ergin, koga niko nikad nije video; jer, ako je to tako kao što se priča, ako neki tajanstveni vlastodržac pljačka čitav grad, zašto se onda kralj Kreont i njegovi dvorani toliko prejedaju da stalno podriguju, a često i povraćaju od tolike hrane, i zašto vlastelinke svaki dan